

М. М. Копчак,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ У ВИМІРІ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ ПРОЩАННЯ

У статті розкрито зміст та сутність мовленнєвого етикету прощання, виділено етапи прототипової ситуації розмикання мовленнєвого контакту, висвітлено основні стратегії ввічливості на етапі завершення діалогічної взаємодії та проілюстровано їх лінгвістична реалізація у синергії тексту та дискурсу постмодерністського роману.

Ключові слова: етикет, прощання, формула, стратегія, ввічливість.

В статье раскрыто содержание и сущность речевого этикета прощания, выделены этапы прототиповой ситуации размыкания речевого контакта, освещены основные стратегии вежливости на этапе завершения диалогического взаимодействия и проиллюстрирована их лингвистическая реализация в синергии текста и дискурса постмодернистского романа.

Ключевые слова: этикет, прощание, формула, стратегия, вежливость.

The article explores the meaning and the essence of the speech etiquette of leave-taking, specifies basic stages of typical closing a conversation, highlights basic politeness strategies of verbal interaction applied in conversation closings and demonstrates their linguistic application in the synergy of postmodern novel text and discourse.

Key words: etiquette, leave-taking, formula, strategy, politeness.

У вимірах провідної парадигми сучасної лінгвістики, орієнтованої на антропоцентризм, експланаторність, експансіонізм та функціоналізм, особливої актуальності набуває фатична метакомунікація, що характеризується широким спектром мовленнєвих одиниць. Мовленнєвий етикет, як адекватна і доцільна мовленнєва діяльність щодо певної комунікативної події, спрямований на встановлення, підтримку та розмикання контакту, а відтак на регулювання мовленнєвої взаємодії, що здійснюється у площині метакомунікації. Прощання, репрезентоване фінальними репліками, відіграє суттєву роль у мовленнєвому етикеті на етапі завершення діалогічної взаємодії, зумовлюючи **актуальність** дослідження прощальних висловлень у контексті розвитку британської постмодерністської літератури. Контекстуальна варіативність та функційна природа прощань як етикетних формул діалогічного мовлення, що свідчать про закінчення акту комунікації, розглядаються у роботах закордонних та вітчизняних дослідників, зокрема R. Firth, K. Fitch, L. Coppock, T. Hassal, M. DuFon, Ю. Косенко, Н. Меснянкіної та інших. Утім, надалі нез'ясовано до кінця залишається проблема реалізації фігур мовленнєвого етикету прощання, що експлікуються у конкретних дискурсивних комунікативних ситуаціях.

Мета статті – розглянути мовленнєвий етикет прощання як лінгвістичне явище та основні стратегії його реалізації, що передбачає виконання наступних наступних **завдань**: розкрити зміст та сутність мовленнєвого етикету прощання та прощальних висловлень як метакомунікативних контакторозмикаючих одиниць, виділити етапи прототипової ситуації розмикання мовленнєвого контакту, висвітлити основні стратегії ввічливості на етапі завершення діалогічної взаємодії та проілюструвати їх лінгвістичну реалізацію у синергії британського постмодерністського тексту та дискурсу. **Об'єктом** статті виступає мовленнєвий етикет прощання, а **предметом** – стратегії розмикання діалогічної взаємодії у їх контекстуально-ситуативній варіативності. **Матеріалом** дослідження та приладовою базою слугують тексти британських постколоніальних романів початку ХХІ ст.

Завершення розмови, як суттєвий елемент прощання у етикеті кожного суспільства, становить ритуалізовану подію [6, 8, 10, 11, 12, 13]. Ритуал прощання лінгвістично есплікується у типових прощальних висловленнях та залежить від статусу, ієрархії та навіть гендерної ознаки комунікантів [10]. За етикетом, діалогічне спілкування повинно завершуватися однією з доцільних форм прощання задля уможливлення майбутньої зустрічі та подальшого вступу в контакт у бажаній тональності спілкування. У прощанні, що темпорально співвідноситься з моментом завершення мовленнєвого контакту, виявляється притаманна йому ознака футуральності та визначаються перспективи подальшої комунікації [2], а відтак прощальні формули покликані підсумувати ефект впливу на стосунки та продемонструвати очікування комунікантів від наступної зустрічі [11]. Учасник мовленнєвої взаємодії, що бажає завершити контакт, тобто адресант, повинен зробити це у такий спосіб, щоб адресат розцінив його мовленнєві дії саме як закінчення розмови, а не як мовчання [13]. Мовчання символізує небажання адресата зробити наступний мовленнєвий крок, проте не є сигналом наміру припинити розмову тут і зараз. Відтак, комуніканти обмінюються прощальними формулами, зорієнтованими на припинення розмови на сучасному етапі діалогічної взаємодії. Такий етикетний ритуал вимагає застосування спеціалізованих лінгвістичних форм – формул ввічливості, вибір яких залежить від близькості стосунків між комунікантами, їх статусу, тривалості контакту та часу очікування наступної зустрічі [9], зумовлений комунікативним контекстом, ситуацією спілкування, соціальними ролями учасників спілкування, характером їх взаємовідносин, що виражені в інформативній частині комунікативного блоку. Послугуючись прощальними висловленнями, адресант та адресат підсумовують зміст спілкування, обґрунтовують його припинення саме на певному етапі, висловлюють задоволення від зустрічі, вказують на продовження стосунків у майбутньому шляхом планування наступного контакту, а також обмінюються побажаннями [3]. Така структура етикету прощання носить рекомендований, необов'язковий характер, а відтак у ситуативному контексті етапи прощання зазнають змін або ж можуть реалізовуватися довільно не у повному обсязі.

За змістом формули прощання як контакторозмикаючі метакомунікативні одиниці спрямовані на реалізацію глобальної прагматичної мети – розімкнути мовленнєвий контакт, при цьому структурно репрезентуючи

окремих комунікативних хідів, формуючи інтерактивний блок або трансакцію – тематичну єдність мовленнєвих кроків. У класифікації закордонних науковців присутні два етапи припинення контакту – закриття теми (topic termination) та власне прощання (leave-taking) [6, с. 13]. Відтак, тематична група формул прощання репрезентована двома видами конструкцій – власне перформативами (завершальними висловленнями) на етапі прощання та супутніми інформативно значущими висловленнями на етапі закриття теми. Услід за Ю. Косенко [1] вважаємо за доцільне виділити три етапи прототипової ситуації розмикання мовленнєвого контакту, а саме: передзавершальний, що передбачає інформування партнера по спілкуванню про бажання припинити комунікативну взаємодію, а відтак ініціюється особою, що прагне завершити контакт, та стверджує його позицію, не порушуючи при цьому право іншого комуніканта на продовження теми розмови чи ініціалізацію нової теми; завершальний – власне обмін стереотипними формулами прощання; постзавершальний, як пролонгація моменту розставання найчастіше за рахунок компліментарних висловлень. Послідовність цих етапів не є чітко фіксованою, а відтак власне завершальний етап, виражений формулами прощання, може випадати у випадках, коли основне прагматичне навантаження перекладається на передзавершальні висловлення, а стереотипні формули прощання десемантизуються, замінюючись функціонально еквівалентними паралінгвістичними засобами. Метою передзавершальних та пост завершальних висловлень є інформування співрозмовника про перехід у кінцеву фазу діалогічної взаємодії та реалізація регулятивних дій організаційного характеру. Підбиваючи підсумки інтерекції, вони регулюють інформативний компонент комунікативної ситуації, уточнюють зміст досягнутої згоди та закріплюють її факт у свідомості співрозмовника. Водночас, завершальні висловлення як етикетно закріплені стереотипні формули та формальні канонізовані показники закінчення повідомлення передбачають регулювання етикетного аспекту комунікації, чітку фіксацію будь-яких змін в індивідуально-особистісних та соціальних стосунках комунікантів, їх поведінці, констатацію розмикання мовленнєвої взаємодії закладаючи підґрунтя для подальших контактів. Разом з вільними перед- та постзавершальними висловленнями вони утворюють 'метакомунікативний блок прощання' [1].

Усі формули прощання, що реалізуються у комунікативних блоках на різних етапах контакторозмикання, є виявом стратегії позитивної чи негативної ввічливості, спрямованої на зближення або ж навпаки дистанційованість комунікантів. Згідно з теорією ввічливості П. Браун та С. Левінсона, прощання може становити загрозу стосунків між комунікантами та ризик втратити «позитивне обличчя» комуніканта, що першим припиняє контакт, за умови відсутності солідарного рішення щодо такого кроку. Цю проблему допомагають вирішити стратегії контакторозмикання [7] за допомогою прощальних висловлень. Серед них виділяють три основні групи: стратегії позитивної ввічливості задля збереження обличчя, комбіновані стратегії позитивної та негативної ввічливості та стратегії солідарності.

Так, до стратегій позитивної ввічливості задля збереження позитивного обличчя належать: 1) позитивний коментар (англ. Positive Comment), як наприклад у традиційних усталених етикетних формулах *It was nice talking to you, Nice to have met you*, що частково реалізується у постмодерністській прозі, наприклад: «'Gabe, when do you think you'll come?' 'Soon,' said Gabriel. 'Next week or the week after...' 'Good. I best get on,' said Jenny, distracted, 'nice to hear your voice.' 'Yours too.' ... 'See you, Gabe. Bye-bye, then. Cheerio for now.'» [5, с. 437-438]; 2) вибачення (англ. Excuse), що передбачає: а) прохання про дозвіл співрозмовника завершити контакт, наприклад *With your kind permission I will thank you and leave* чи 2) альтернативне пояснення необхідності припинення контакту, як, наприклад, етикетна формула *I'm afraid I must be going now* або 3) розмовний ситуативний варіант *I'd better get to work*. Власне, ця стратегія позитивної ввічливості домінує у канві постмодерністського тексту, про що свідчать численні приклади її лінгвістичного вираження, наприклад: «'Let him be angry', said Razia... **I have to go now. Don't forget the medicine. I have to go, because I'm going to college. I'm going to learn English.**» [4, с. 74]; «'Time for me to go', said Razia. 'Some things to do before I collect the children.' 'Kiss them for me. Give my salaam to the estate.' 'OK. I do it.'» [4, с. 129]; «Rolly began negotiating his way back into his coat. 'I've got to run,' he said» [5, с. 317]; «Rolly said, 'I've got to go. Meetings.'» [417]; «Olek nodded and took the cigarettes. 'Must working,' he said» [5, с. 513]. Варто зазначити, що у мовленнєвому вираженні цієї стратегії натомість типової етикетної одиниці give my greetings при прощанні та передачі привітань іншій особі у постколоніальному романі широко використовується гібридне англо-арабське лінгвістичне утворення give my salaam(s) to, зумовлене гібридною ідентичністю постколоніального персонажа та його належністю до двох світів – оксидентального та орієнтального. 3) імперативне завершення (англ. Imperative to End), що імпліковано передає намір розірвати контакт, для прикладу *It looks like our (my) time is up*. Спрямовані на підтримку позитивної ввічливості, такі комунікативні стратегії часто вживаються разом з маркерами диспореференції, найчастотнішим з яких в англійській мові виступає 'well', що супроводжується мовчанкою, функціонуючи як засіб уникнення неввічливого інтерпретування дій ініціатора прощання його співрозмовником задля збереження позитивного обличчя: «He rinsed his glass and stood it upside down on the draining board. Then he wiped his hands and inspected his fingernails. 'Yes, well. **I will see the patient, and then I have a lunch to attend. Good, ah, good.**' He clicked his heels together as if in salute and made to leave» [4, с. 430]. Як свідчить наведений приклад, завершальне висловлення ініціатора прощання імпліковано повідомляє, що його час вичерпаний, а відтак розмикання діалогічної взаємодії етикетно і лінгвістично виправдане.

Негативна ввічливість у поєднанні з позитивною ввічливістю задля збереження обличчя та з метою підтримання позитивного іміджу яскраво реалізується при контакторозмиканні у комбінованих стратегіях позитивної та негативної ввічливості за допомогою таких прощальних висловлень: 1) з семантикою провини (англ. Blame), коли потреба у завершенні взаємодії та вина за розмикання контакту перекладається або на співрозмовника, нібито задля реалізації його власних інтересів, або ж на часово-просторові обставини, наприклад, контекстуальне прощання *I know you're busy, so I'll let you get back to what you were doing*. Так, у наведеному нижче прикладі

адресант, бажаючи припинити обговорення свого приватного життя, прощається з співрозмовницею, мотивуючи контакторозмикання пізнім часом та її потребою безпечно доїхати додому: «*'Thank you, Oona. Gabriel jumped up and held the door. 'Thank you, it's getting late. Take a taxi if you want and put it on my expenses. See you in the morning. Goodnight.' ... 'Off you go, that's it, off you go, goodnight.'*» [5, с. 342]; 2) з семантикою досягнення мети спілкування (англ. Goal), що виключає необхідність продовжувати мовленнєву взаємодію, наприклад *I think we've talked long enough*. Таке прощання може вважатися стратегією позитивної ввічливості з огляду на позитивну оцінку розмови та адресата як достойного комунікативного партнера, проте, як свідчить проаналізований матеріал, найчастіше у синергії тексту та дискурсу є стратегією негативної ввічливості, що створює протилежний прагматичний ефект та насправді маскує інші приховані імплікатури, наприклад, з семантикою погрози: «*Mrs Islam considered for a moment. Her small black bird eyes fixed on Nazneen's burning face. '...This arrangement is between friends. Pay when you can.' ...Mrs Islam kissed her, hard mouth to soft cheek. 'We understand each other. I will come again. My salaam to your husband.' They went to the door... 'You will find the way', she said. 'God always gives a way. You just have to find it. And I will bring my sons next time. They would like to see your husband again'» [4, с. 199]. Мета контакту – порозуміння між кредитором та позичальником – підсумована у передзавершальному висловленні, але водночас постзавершальне висловлення з ознакою футуральності та перспективами подальшої комунікації за участю третіх осіб несе семантику погрози та залякування; 3) з семантикою підсумку (англ. Summary) на означення успішності, а відтак завершеності бесіди, що звільняє адресата від комунікативного обов'язку продовжувати контакт, наприклад *Yeah well, things always work out for the best* або контекстуальний приклад комунікативного блоку, у якому батько, прощаючись перед довгою розлукою часом та відстанню з сім'єю, дає настанови дочкам: «*Chanu began to rearrange bags and money, tickets and passports. 'Be good girls, do as your mother tells you, finish your homework every night,....don't think there's anything you're not good enough for, remember that..' He broke off. 'Yes, well. That should do for now.'*» [4, с. 479]; «*Once a month or so, he telephoned. 'How are things with you? Shall I send money?' 'No,' se said. 'We are all right.' 'The girls are studying?' 'Getting good marks. Shahana is starting French lesson.' 'Well. It's all right then'» [4, с. 488]. У інших ситуативних контекстах ця стратегія може характеризувати успішність контакту, як такого, що відбувся, коли тема вважається обговореною, проблеми – з'ясованими, а співрозмовник-адресат виступає гідним партнером у мовленнєвій взаємодії; 4) з семантикою подяки (англ. Thanks), наприклад *Thanks for calling*, в аспекті позитивної ввічливості, схвалюючи результативність діалогічної взаємодії або ж в аспекті негативної ввічливості, розцінюючи контакт як певний обов'язок з метою його мінімізувати у шанобливий спосіб: «*At half past nine Dr Azad said, 'Well, Chanu, I thank you and your wife for a most pleasant meal and a delicious meal.' Chanu protested that it was still early. The doctor was adamant...He waved stiffly and disappeared behind the door» [4, с. 35-36].***

Стратегії солідарності охоплюють прощальні висловлення: 1) з семантикою домовленості (англ. Plan), наприклад *See you on Saturday*, що забезпечують впорядкований зв'язок між актуальною на наступною зустріччю, яка відбудеться не випадково, а саме за спільної згоди та домовленості, які можуть супроводжуватися обіцянками, а також виражають намір відкласти чи перенести обговорення певних тем до наступної зустрічі, наприклад: «*'How is your son-in-law? All this time and we still have not met him. You must bring him around here. Next time you come.' 'Of course,' said Dr Azad. He gave his peculiar smile and took care to walk with energy and not let his shoulders hang» [4, с. 249-250]; «'What you doing next Thursday? My night off, gonna scale the walls.' 'I'll call you,' said Gabriel» [5, с. 456]. Така стратегія непрямо забезпечує збереження позитивного обличчя адресанта, оскільки імплікує бажаність майбутнього контакту та присутності адресата; 2) з семантикою етикетного побажання (англ. General Wish), наприклад *Have a nice day* з метою усунути загрозу солідарності, зумовлену контакторозмиканням, оскільки висловлюючи побажання адресату, адресант виявляє згуртованість, солідарність та єдність з ним. Це стратегія негативної ввічливості, зорієнтована на практичні цілі іншого комуніканта. У випадку надто високої конвенціалізаційності мовленнєвої поведінки при контакторозмиканні адресант ризикує видатися нещирим та втратити обличчя. Щоб запобігти цьому, використовується стратегія персоналізації, зокрема, застосування звертання по імені чи титулу з прізвиськом як індикатора уваги до співрозмовника та оператора солідарності у контексті. Темпорально стратегії позитивної ввічливості задля збереження обличчя пов'язані з минулим, а стратегії солідарності та негативної ввічливості скеровані на майбутнє.*

Отже, з'ясовано, що обслуговуючи розмикання мовленнєвого контакту на фінальному етапі діалогічної взаємодії, контакторозмикаючі прощальні висловлення виконують метакомунікативну функцію, пов'язану з реалізацією у мовленні прагматичного принципу кооперації та стратегій ввічливості. Формули прощання є віддзеркаленням емоційного та соціально-етикетного аспекту мовленнєвого контакту, утворюючи умови для сприятливої тональності майбутніх інтерекцій та визначаючи співвіднесення соціальних статусів і ролей учасників мовленнєвої взаємодії. Домінуючими стратегіями прощання, що знаходять своє лінгвістичне вираження у канві постмодерністського тексту та дискурсу, є стратегії вибачення та домовленості, тоді як фактично мінімізовані стратегії позитивного коментаря та етикетного побажання, що засвідчує тенденцію демократизації мовленнєвого етикету та розмитості ustalених норм.

В перспективі видається необхідним дослідити лінгвосинергетичний аспект формул прощання, а саме розглянути функціонування етикетних ustalених та ситуативно-контекстуальних прощальних висловлень як лінгвістичних атракторів, їх нелінійність та дисипацію, флуктуації та хаотизацію у синергії тексту та дискурсу.

Література:

1. Косенко Ю. В. Структурно-семантичні і функціональні особливості мета комунікативного блоку прощання (на матеріалі англomовного художнього дискурсу): автореф. дис....канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Юлія Вікторівна Косенко. – Донецьк, 2008. – 22 с.

2. Меснянкина Н. П. Формы приветствия-прощания в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Наталья Петровна Меснянкина. – М., 1993. – 16 с.
3. Albert S. Ending social encounters / S. Albert, S. Kessler // *Journal of Experimental Social Psychology* 14, 1978. – pp. 541-53.
4. Ali M. Brick Lane / Monica Ali. – London, Black Swan, 2004. – 492 p.
5. Ali M. In the Kitchen / Monica Ali. – London, Black Swan, 2010. – 553 p.
6. Betholia Ch. Entries and exits: an analysis of greeting and leave-taking in Meitei speech community / Chandam Betholia // *Moh-kmer studies*, 38, 2008. – p. 105-116.
7. Coppock L. Politeness strategies in conversation closings [Електронний ресурс], 2005. – Режим доступу до сторінки: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.121.883&rep=rep1&type=pdf>
8. DuFon M. The socialization of leave-taking in Indonesian / M. DuFon // *Pragmatics and language learning* [ed. by G. Kasper]. – Natl Foreign Lg Resource Ctr, 2010. – p. 91-113.
9. Ferguson Ch.A. The Structure and Use of Politeness Formulas / Ch. A. Ferguson // *Conversational Routine*. – Paris, 1981. – pp. 21-36.
10. Firth R. Verbal and Bodily Rituals of Greeting and Parting / R.Firth // *The Interpretation of Ritual*. [Ed. by J. S. La Fontaine]. – London, 1972. – pp. 28-55.
11. Goffman, E. On face work: On analysis of ritual elements in social interaction / E. Goffman // *Communication in face to face interaction* [ed. by J. Lever and S. Hutchison, eds]. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – pp. 319-346.
12. Hassal T. Learning to take leave in social conversations. A diary study / T. Hassal // *Language learners in study abroad contexts* [ed. by M. DuFon and E. Churchill]. – Clevedon, England: Multilingual Matters, 2006. – p. 31-58.
13. Schegloff, E. A. Opening up closings / E. A. Schegloff, H. Sacks // *Semiotica* 7(4), 1973. – pp. 289-27.